

Р. А. Майданик,

доктор юридичних наук, професор,
дійсний член (академік)
Національної академії правових наук України,
завідувач кафедри цивільного права
юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

РЕЦЕНЗІЯ НА ІНАВГУРАЛЬНУ МОНОГРАФІЮ

У грудні 2016 року у видавництві «Мор Зібек» м. Тюбінген (Німеччина) вийшла друком інавгуральна дисертація Назара Юрійовича Панича на здобуття наукового ступеня доктора права. Тема дисертації – «Майнове страхування у праві України».

Книгу було опубліковано в науковій серії «Студії з іноземного та міжнародного приватного права» під патронатом Інституту Макса Планка з іноземного та міжнародного приватного права в м. Гамбург (Німеччина). Зазначена наукова серія була заснована в 1980 році. Згідно із вказівкою на сайті Інституту однією з передумов публікації в цій серії є фундаментальність відповідного дослідження у зазначеній сфері. Дисертація Н.Ю. Панича разом із дисертацією Олени Гайм є першими порівняльними дослідженнями українського та німецького права, опублікованими цим Інститутом.

ISBN – номер дисертації Н.Ю. Панича: 978-3-16-154638-9. Обсяг дисертації: 354 сторінки. Зміст дослідження викладено на 295 сторінках.

Структурно дисертацію оформлено у традиційному для німецької науки стилі. Розвідка включає в себе передмову, зміст, перелік скорочень, сім основних частин, перелік використаної літератури, перелік використаних документів, перелік законодавчих актів, перелік правил страхування, перелік судової практики та предметний показник.

З передмови можливо довідатися, що поряд з активним обговоренням результатів дослідження з колегами-науковцями автор також дискутував ці результати зі своїми колегами з одного з найбільших німецьких і світових страховиків «Allianz». Наведене свідчить, що книга має не лише теоретичне підґрунтя, але й враховує останні тенденції розвитку практичного страхування, що істотно збільшує її актуальність.

У першій частині (А.) автор дисертаційного дослідження обґрунтовує роль майнового страхування в економічному секторі України, а також пов'язану із цим значимість правового регулювання згаданого інституту. Автор зазначає, що на сьогодні правове регулювання майнового страхування здійснюється Законом України «Про страхування», а також Цивіль-

ним і Господарським кодексами України. Окремі законодавчі норми з морського страхування закріплено Кодексом торговельного мореплавства України.

Підсумовуючи, автор зазначає, що аналіз зазначеного масиву законодавства у сфері страхування є необхідною передумовою для оперування цією правовою матерією.

Окреслюючи проблематику дослідження, Н.Ю. Панич зауважує, що українська юридична наука до сьогодні приділяла інституту страхування недостатньо уваги. В Україні опубліковано лише кілька навчальних посібників, у яких здійснено загальний аналіз інституту страхування. Більш детально його правовий статус висвітлено лише в окремих коментарях і підручниках. Такими є насамперед фундаментальні праці «Цивільне право України» у двох томах за редакцією проф. О.В. Дзери, проф. Н.С. Кузнецової, проф. Р.А. Майданика, а також «Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України» у двох томах за редакцією проф. О.В. Дзери, проф. Н.С. Кузнецової та проф. В.В. Луця. Унаслідок цього автор констатує, що існує потреба у ґрунтовному дослідженні інституту майнового страхування, виявленні прогалин у його правовому регулюванні та виробленні пропозицій із їх усунення. При цьому такі пропозиції автор розробляє, враховуючи позитивний досвід розвитку майнового страхування у Федеративній Республіці Німеччина.

Предмет дослідження обмежено автором лише на майнове страхування. У роботі враховується правове регулювання інституту страхування відповідальності. Водночас за межі дослідження виведено особисте страхування. Правове регулювання цього інституту аналізується лише за необхідності виявлення взаємозв'язків з інститутом майнового страхування.

Друга частина (В.) дисертації присвячена історії приватного страхового права в Україні. У цій найменшій за обсягом частині дослідження автор аналізує становлення та розвиток інституту страхування в Україні починаючи із часів Київської Русі. Н.Ю. Панич підкреслює, що вітчизняна наукова література єдина в переконанні, що вже в одному з перших джерел давньоукраїнського права – «Руській правді» – були передбачені норми про відшкодування шкоди та діяльності товариств, які за своєю правовою природою мали багато спільного із сучасними товариствами взаємного страхування. Надалі автор приділяє увагу розвитку

¹ Панич Н.Ю. Майнове страхування у праві України : [монографія] / Н.Ю. Панич. – Тюбінген : Мор Зібек, 2016. – 355 с. [Nazar Panych. Schadenversicherung im ukrainischen Recht / N. Panych. – Tuebingen : Mohr Siebeck, 2016. – 355 s.]

інституту страхування в період Гетьманщини, а також у часи перебування українських територій у складі іноземних держав – Російської імперії, Королівства Польського, Австрії та Австро-Угорщини. Без уваги в дослідженні не були залишені також такі історичні етапи розвитку страхування в Україні, як періоди існування Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки. При цьому впадає в очі, що автор оминає згадкою такі важливі джерела українського права, як Універсали Центральної Ради та їх роль у регулюванні інституту страхування. Окремі підрозділи цієї частини праці присвячені інституту страхування на українських землях у складі II Речі Посполитої та Української Радянської Соціалістичної Республіки до 1945 року.

Завершують другу частину дослідження розділи, присвячені інституту страхування УРСР після 1945 року та в період після здобуття Україною незалежності в 1991 році. У висновках до другої частини автор формулює тезу, що становлення інституту приватного страхування в Україні через історичні події відбувалося під впливом правових традицій держав-сусідів. Результати такого розвитку мали як негативний, так і позитивний ефекти. З одного боку, на українських землях тривалий час не могло сформуватися єдине українське приватне страхове право, оскільки розвиток інституту страхування на українських територіях у складі різних держав відбувався неоднаково. З іншого боку, в окремі періоди на окремих українських територіях функціонував вільний страховий ринок, який демонстрував ряд переваг порівняно з монопольним ринком страхування в інші періоди. Не весь позитивний історичний досвід цього розвитку був втрачений. Окремі аспекти (наприклад, щодо правого регулювання укладення договору страхування, здійснення страхового нагляду тощо) використовуються і до сьогодні у страховому праві України та Німеччини.

У третій частині (С.) дисертації Н.Ю. Панич зосереджується на джерелах приватного страхового права в Україні. Автор слушно зазначає, що масив цих джерел включає в себе не лише Закон України «Про страхування», Цивільний і Господарський кодекси, а й значну кількість підзаконних нормативно-правових актів.

Учений розпочинає аналіз джерел приватного страхового права з огляду міжнародного страхового права, зокрема з Конвенції від 19 червня 1980 року про право, що застосовується до договірних зобов'язань. При цьому науковець цитує українських учених, за словами яких Україна, хоч і не приєдналася до цієї Конвенції, однак її окремі положення імплементувала в Закон України «Про міжнародне приватне право». Далі автор досліджує Регламент Європейського Парламенту та Ради ЄС від 17 червня 2008 року про право, що застосовується до договірних зобов'язань (Рим I), і констатує, що страхове договірне право України поки що не було адаптоване до цього Регламенту. Окремі підрозділи автор присвятив дослідженню договорів України з іноземними державами

про правову допомогу, а також протоколам про наміри, які укладені Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (далі – Нацкомфінпослуг) з органами іноземних держав щодо здійснення страхового нагляду.

Окремий підрозділ третьої частини Н.Ю. Панич присвятив дослідженню законодавства, яке регулює страхові відносини на рівні «Україна – Європейський Союз». Предметом аналізу в цьому розділі стали Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 1 березня 1998 року, Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 року, а також, попри його більш декларативний характер, План дій «Україна – Європейський Союз» від 12 лютого 2005 року.

Найбільше свою увагу в межах указанного підрозділу автор зосередив на Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 16 вересня 2014 року. Розглядаючи цей важливий документ, учений коротко окреслив основні етапи підписання Асоціації, торкнувся питань тимчасового застосування та набуття нею чинності, охарактеризував структуру та висвітлив релевантні для страхового права України норми зазначеної Угоди про асоціацію.

Далі, аналізуючи джерела страхового права, Н.Ю. Панич окреслив роль Конституції України і Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг». Основний акцент у дослідженні джерел страхового права ним було зроблено на аналізі змісту та значення таких основоположних для інституту страхування джерел права, як Закон України «Про страхування» від 11 квітня 1996 року, Цивільний та Господарський кодекси України від 16 січня 2003 року. Крім того, були проаналізовані такі важливі джерела українського страхового права, як Кодекс торговельного мореплавства України від 21 листопада 1995 року та Закон України «Про захист прав споживачів» від 1 жовтня 1991 року.

Підбиваючи підсумки третьої частини, автор зазначив, що страхове право України охоплює собою значну кількість правових норм. Згадані норми передбачені як на рівні законів, так і в підзаконних нормативно-правових актах. При цьому система джерел страхового права України в окремих аспектах істотно вирізняється від такої самої системи страхового права Німеччини не лише у структурному, але й у змістовному наповненні. Зокрема, у німецькому праві норми страхового договірного права і права нагляду за страховою діяльністю передбачені в окремих законах, тоді як в Україні вони закумуляовані в одному законі. Також німецькому праву невідома така риса українського страхового права, як подвійне, а іноді й потрійне регулювання окремих аспектів інституту страхування у спеціальному законі та кодексах. Н.Ю. Панич зазначає, що в такому контексті варто замислитися щодо необхідності та шляхів кодифікації цієї сфери українського права.

Четверта частина (D.) докторської дисертації Н.Ю. Панича присвячена правовому статусу учасників страхових правовідносин. Після короткого вступу автор торкається тематики правового статусу фізичних та юридичних осіб як страхувальників. Також учений досліджує правовий статус застрахованих осіб і вигодонабувачів. Найбільший за своїм обсягом підрозділ стосується правового статусу страховика. У ньому автор коротко зупиняється на дефініції терміна «страховик», а також аналізує передумови допуску страховика до страхової діяльності та принципи її здійснення в Україні. Крім того, Н.Ю. Панич досліджує також правовий статус Нацкомфінпослуг та її компетенцію у взаємовідносинах зі страховиками. Наприкінці розділу автор зосередив свою увагу на правовому статусі страхових посередників в Україні: страхових брокерів і страхових агентів.

Четверта частина докторської дисертації Н.Ю. Панича завершується висновками. Науковець підсумував, що коло учасників страхових правовідносин в українському та німецькому праві однакове. Окремі аспекти їх правового статусу (наприклад, умови допуску страховика до здійснення страхової діяльності) подібні, водночас існує значний масив відмінностей. Зокрема, у дослідженні автор підтверджує, що в українському праві поверхнево врегульовано, наприклад, позбавлення страховика ліцензії. Водночас до сьогодні не реформовані або містять окремі прогалини норми щодо обов'язків та відповідальності страхових посередників.

Однією з найбільш об'ємних є п'ята частина (E.) дисертації. У її межах Н.Ю. Панич досліджує правову природу договору страхування. Загалом зазначена частина складається з десяти підрозділів. Темою першого підрозділу є договір страхування в системі зобов'язального права України. У його межах автор аналізує термін «договір страхування», досліджує його правову природу як взаємного, диспозитивного, реального та ризикового правочину. У наступному підрозділі Н.Ю. Панич проводить розмежування договору страхування від лотерей, ігор і парі, гарантії, поруки та позики. Центральними підрозділами цієї частини докторської дисертації є підрозділи з укладення, зміни та припинення договору страхування. Не оминув у своєму дослідженні автор і таких актуальних у сьогоднішньому цифровому світі аспектів, як укладення договору страхування з використанням мережі Інтернет. Крім того, окремі підрозділи він присвячує питанням недійсності договору страхування та позовній давності у страховому правовідношенні.

Правовий статус сторін договору страхування ґрунтовно проаналізовано в шостій частині (D.) докторської дисертації. Н.Ю. Панич поділив зазначену частину на чотири підрозділи, враховуючи структуру дослідження цієї теми в німецькій цивільно-правовій науці. У першому підрозділі дослідник торкнувся питання терміна «обов'язок» сторони договору. Він зазначив, що, на відміну від українського, німецький законодавець чітко розмежує поняття «(справжній) обов'язок» та «зобов'язання».

Згідно зі страховим законодавством Німеччини вимога про виконання «зобов'язання» стороною договору – на відміну від виконання нею (справжнього) обов'язку – не завжди може бути заявлена перед судом, а порушення такого зобов'язання приводить виключно до настання несприятливих правових наслідків.

У другому підрозділі цієї частини автор зосередив свою увагу на аналізі основних обов'язків страховика та страхувальника. Такими, зокрема, є обов'язок страховика надати страхову послугу, а також обов'язок страхувальника своєчасно вносити страхові платежі.

У межах дослідження обов'язку страховика щодо надання страхової послуги автор вивчає питання дефініції терміна «страхова послуга», її правову природу, а також передумови здійснення. Крім того, він аналізує зміст та обсяг страхової послуги, а також окреслює правові наслідки у випадках, якщо страхова сума перевищує страхову вартість або становить лише певну частку такої вартості. Не оминув автор у своїй праці дослідження питань щодо особливостей правового регулювання участі кількох страховиків у правовідносинах зі страхувальником, проблематику франшизи страхувальника та заборони його неправомірного збагачення завдяки інструментарію майнового страхування. Вивчаючи обов'язок страхувальника своєчасно вносити страхові платежі, дослідник розглянув види страхових платежів, передбачені законодавством України. Він також проаналізував правове регулювання їх розміру, порядок і способи сплати, а також правові наслідки порушення такого обов'язку.

Підбиваючи підсумки до зазначеного розділу, Н.Ю. Панич зазначає, що обов'язок страховика з надання страхової послуги, а також обов'язок страхувальника зі своєчасного внесення страхових платежів є предметом регулювання кількох законів. Зазначені правові норми, як правило, детально й однаково визначають передумови, порядок та правові наслідки виконання чи порушення таких обов'язків. Окремі їх аспекти законодавець свідомо передав на врегулювання однієї чи обох сторін, наприклад, питання форми та змісту страхового акта або визначення моменту внесення (першого) страхового платежу. Водночас неврегульованими залишаються окремі аспекти страхового права України, наприклад, відповідальність членів страхового пулу в разі неспроможності одного з них виконати свої зобов'язання перед страхувальником щодо виплати йому страхового відшкодування.

Третій підрозділ шостої частини дослідження присвячено додатковим обов'язкам страхувальника та страховика. Такими, зокрема, є:

1. Обов'язок страхувальника надати страховикові інформацію про всі відомі йому обставини, що мають істотне значення для оцінки страхового ризику. Аналіз зазначеного обов'язку проведено в дослідженні з огляду на різні стадії укладення договору страхування. Окремими пунктами автором проаналізовано виконання цього обов'язку страхувальником на переддоговірній стадії, а також після укла-

дення договору страхування – щодо подальшого інформування страховика про будь-яку зміну страхового ризику. Підбиваючи підсумки із правового регулювання цих обов'язків, дослідник зазначив, що воно містить окремі прогалини, наприклад, щодо визначення питання істотності тих чи інших обставин, про які страхувальник зобов'язаний повідомляти страховика. Також Н.Ю. Панич констатував, що потребують удосконалення норми щодо законодавчого визначення моменту виконання таких обов'язків.

2. Обов'язок страхувальника повідомити страховика про настання страхового випадку в строк, передбачений умовами договору страхування. Н.Ю. Панич зазначив, що правова основа зазначеного обов'язку страхувальника є доволі схожою в німецькому та українському праві. Наприклад, щодо форми заяви страхувальника, якою він повідомляє страховика про настання такого страхового випадку. Як у німецькому, так і в українському праві форма такої заяви законодавчо не визначена. Однак на практиці українські та німецькі страховики допускають подання таких повідомлень у письмовій та іншій формах, про що зазначають у своїх правилах страхування. Водночас окремі правові норми німецького та українського права істотно відрізняються в цьому контексті, наприклад, щодо правових наслідків порушення страхувальником такого обов'язку. Зокрема, німецький законодавець закріпив право страхувальника на часткове отримання страхового відшкодування залежно від ступеня його вини у невиконанні цього обов'язку. Згідно з українським законом страхувальник не має права на таке хоча б часткове відшкодування. Він може розраховувати на врахування ступеня його вини лише в тому разі, якщо це передбачено в договорі зі страховиком.

3. Обов'язок страхувальника вживати заходів щодо запобігання та зменшення збитків, завданих унаслідок настання страхового випадку. Дослідник зазначив, що окремі елементи правового регулювання цього обов'язку в українському праві схожі з відповідними положеннями німецького права, наприклад, початок виникнення такого обов'язку. Водночас неврегульованими в українському праві залишаються окремі його аспекти, зокрема момент припинення зазначеного обов'язку страхувальника. Дискусійними видаються також правові наслідки порушення цього обов'язку згідно з українським законодавством.

4. Обов'язок страховика ознайомити страхувальника з умовами та правилами страхування. Велику увагу у своєму дослідженні Н.Ю. Панич приділив обов'язку страховика ознайомити страхувальника з умовами та правилами страхування. Автор зазначив, що згаданий обов'язок страховика, як і деякі інші, було врегульовано законодавцем у Цивільному кодексі України (далі – ЦК України) та Законі України «Про страхування». На відміну від німецького права, в українському праві окремі аспекти цього обов'язку сформульовано вужче, наприклад, перелік відомостей, які страхо-

вик зобов'язаний повідомити страхувальнику. Автор зазначив, що проблематичною у праві України є відсутність регулювання способу та порядку надання таких відомостей.

5. Обов'язок страховика згідно із заявою страхувальника переукласти з ним договір страхування у разі здійснення страхувальником заходів, що зменшили страховий ризик, або збільшення вартості майна. Предметом аналізу в дослідженні Н.Ю. Панича став також обов'язок страховика переукласти зі страхувальником договір страхування у разі здійснення останнім заходів, що зменшили страховий ризик, або збільшення вартості майна. Автор правильно зазначив, що згаданий обов'язок врегульовано ЦК України та Законом України «Про страхування». Обидва акти встановлюють однакові передумови виникнення такого обов'язку у страховика. Однак зміст цього обов'язку згідно з нормами цих законів відрізняється. Зокрема, Закон України «Про страхування» за настання необхідних умов зобов'язує страховика укласти новий договір, тоді як ЦК України передбачає лише зміну умов уже укладеного договору.

6. Обов'язок страховика відшкодувати втрати, понесені страхувальником у разі настання страхового випадку, щодо запобігання або зменшення збитків, якщо це передбачено умовами договору. Автор обгрунтовано зазначає у своєму дослідженні, що існують відмінності у правовому регулюванні цього обов'язку страховика згідно з українським правом. Зокрема, ЦК України та Закон України «Про страхування» передумовою виникнення згаданого обов'язку визначають відповідну домовленість у договорі між страхувальником і страховиком. Водночас у морському страхуванні страховик є носієм зазначеного обов'язку згідно із прямою вказівкою закону.

Завершуючи третій підрозділ шостої частини, автор у своєму дослідженні вказав, що закон передбачив й інші додаткові обов'язки страховика. Такими, зокрема, є обов'язок страховика не розголошувати відомостей про страхувальника та його майнове становище, крім випадків, установлених законом. Крім того, до таких обов'язків належить також обов'язок страховика надавати відповідним установам інформацію про укладення договорів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, що підлягають обов'язковому технічному контролю.

Останній, четвертий, підрозділ шостої частини докторської дисертації Н.Ю. Панича присвячений переходу до страховика прав страхувальника щодо особи, відповідальної за заподіяні збитки. Регулювання цього інституту здійснено законодавцем у ЦК України та Законі України «Про страхування». Спеціальні норми щодо переходу до страховика прав страхувальника у морському страхуванні передбачено також Кодексом торговельного мореплавства України.

Автор формулює висновок, що в українського страхувальника, на відміну від німецького, відсутні або обмежені окремі права в межах переходу до страховика прав страхувальника.

Зокрема, у тому разі, якщо до страховика перейшли лише окремі права страхувальника, останній не матиме права на першочергове, порівняно зі страховиком, привілейоване задоволення решти своїх ще не задоволених вимог.

Докторське дослідження закінчується останньою, сьомою, частиною. У ній автор зазначає, що інститут страхування в Україні має тривалу й багатогранну історію. Страхування належить також до однієї з економічно значимих сфер права, унаслідок чого її реформування неодноразово ставало предметом уваги українського законодавця. Водночас ці реформи було здійснено переважно у сфері нагляду за страховою діяльністю, а страхове договірне право й досі потребує модернізації. В окремих випадках така мета може буде досягнута внаслідок прийняття певних політико-правових рішень. Насамперед це стосується подвійного і навіть потрійного регулювання інституту договору страхування в ЦК України, Господарському кодексі України та Законі України «Про страхування». В інших випадках реформа інституту страхування буде успішною у разі внесення змін і доповнень у наявне законодавство, враховуючи позитив-

ний правовий досвід держав-членів ЄС, зокрема Німеччини. У цьому контексті важливим є врахування висновків і результатів зазначеного порівняльно-правового дослідження Н.Ю. Панича.

Отримані автором висновки є свідченням досягнення поставленої мети та вирішення завдань дослідження для вирішення наукової проблеми теоретичного обґрунтування правової природи та елементів майнового страхування. Про практичну цінність рецензованої монографії свідчить те, що пропозиції, викладені в ній, дозволять удосконалити процес регулювання відносин страхування і страхової діяльності, попередити ризики, що можуть виникнути у сфері страхування, а поряд із цим створюють основу для подальших досліджень із зазначеної проблематики.

Проведений аналіз дає підстави для висновку, що монографія Н.Ю. Панича «Майнове страхування у праві України» може бути корисною з наукового та практичного погляду для науковців, викладачів юридичних та економічних дисциплін, докторантів, аспірантів, студентів та усіх тих, хто цікавиться питаннями права та економіки.